

ПОЛЬ МОРАН

МІСТЕР Ю

— Перепрошаю, пане, чи дійсно це число 489 п'ятої алеї?

— Так, а ви не вмієте читати? — Ні, пане.

— Це після всього того, що демократична партія зробила для народу!

О третій годині ранку містер Доолітль вийшов від Тексас Гвінан і намагався повернутися додому. Ішов дощ. Залишивши нічну пивну, він забув відразу її низьку стелю, лампи кольору розваг, корисливий галас про ціни на садовину, динаміт, одеколон. Він хотів прямувати п'ятою алеєю в цей безлюдний час, щоб скористатися з вільного тепер проїзду і, дримаючи, керувати своєю фордовською чотирьох-коліскою. Коли це якась постать із пішоходу кивнула, щоб він зупинився.

М. Доолітль загальмував рух і випростався, бажаючи набрати цілком порядного вигляду. Потім він ізліз із свого сидіння, буркочучи своїм звичаєм прокльони, а в тім радів із цього випадку, що не дав йому задрімати. Перед м. Доолітлем стояв високий, худий китаєць, увесь у пилу та в павутинні, погано прикритий від дощу, ніби попівською ризою, двома трухлявими рогожами і підперезаний мотузками. В одній руці він тримав на шворці білого півня. М. Доолітль подумав, що це косоокий загінник для куріння опію, і вже збирався рушати далі, та китаєць заговорив: — Пробачте, пане, хоч я негідний, зовсім негідний вашої уваги, але я прошу вас зробити мені послугу, яка вам нічого не коштуватиме. Мое прізвище — містер Ю. Я не з Нью-Йорку і не 1926 року. Я з країни Кансу, дев'ятого сторіччя вашої ери. — Містер Доолітль був такий п'яний, що погадав цілком природнім здібатися в Нью-Йорку з людиною, старішою від себе на тисячу літ. — Отже ви є виходець із того світу? спитав він. — Еге-ж, відповів китаєць, та ще виходець, який має великий клопіт.

— Я ірландець, як ви бачите, сказав містер Доолітль; і я страшенно захоплююся привидами. Що я можу зробити для вас? — От що, продовжував привид, ви, певно, знаєте, що в епоху Тангів, — бо я жив за цієї династії і помер у вісімсот тридцять сьомому році вашої ери, — мерців ховали, кладучи в труну теракотові статуетки, які під землею оживали і починали прислужувати померлому. У мою домовину, за звичаєм, поклали слуг із зведеними руками, танцівниць, вояків із суворими обличчями, двогорбих верблюдів із оздобленими зеленою емаллю нашаруваннями на спинах, вепрів, коней із червоної глини. Це була чудова кавалерія, так би мовити тіні всього того, що я мусив покинути на землі, будучи академиком і віце-королем у Кансу.

Оці статуетки стерегли мого сну, турбувалися за мою їжу; одно слово,— доглядали мене за нашим ритуалом. На лихо всі вони були чудової краси. Китайська приповідка каже: невродлива жінка це скарб у сім'ї. Теж саме можна було сказати про статуетки моєї домовини, бо не що інше, як їхня краса накликала на них вороже зазіхання. Я про це скажу коротенько. Коли вже у восьмий раз сховався над моєю труною місяць, один махляр із Нью-Йорку скористався з анархії, що панувала тоді в цій країні, і викрив мою домовину. Його увагу привадили велика кількість алегоричних написів та розкіш мого мавзолея, якого я ще за життя свого сам намалював. Вісімнадцять учених астрологів запросив я, щоб заздалегідь порадитись, як орієнтуватися, вибираючи місце для моєї домовини, і вони обрали, за допомогою компаса та магнітного дзеркала з поміж сотні інших— місце мого теперішнього мавзолея, як найбезпечніше для спокою моєї душі. Жодна зірка згори, жодний дракон знизу не турбуватимуть мене. Одного ранку я почув стукіт, світло мене засліпило; потім я побачив, що надо мною схилився чорнявий чоловічок, вдягнений у сіру візитку, із сірими гетрами на ногах, з трояндою в бутоньєрці. Волосся йому на голові схоже було на вовну що-йно народженого ягняти. Позад його стояла така, як оця ваша, безкінна чотирьохколіска; в ній повно було мішків із грішми. Той, хто оце зважився з'єднати світло життя з світом домовини, здобув через свого підручного від помічника місцевого префекта за добрі гроші дозвіл і захопив із собою всі статуетки, що прикрашали, а також захищали мою могилу.

Подібна до лисиць, що, за нашими легендами, прокрадаються в житла людей і забирають те, що їм більш подобається,— ця людина, оганьбивши мою труну, захопила свою здобич і зараз же зникла, переїхавши море джонкою. Отже від того часу, пане, я не знаю спокою. Мерці зокола, дізнавшись, що я тепер беззахистний, крадуть мою їжу: оливу, інбірну настойку, пахощі та свічки, що їх мої нащадки приносять завжди, шануючи побожно душі померлих. Я примушений тепер виходити з домовини за їжею. Я дійшов до того, що став жебрущим привидом, якого огидливо жахається кожний порядний китаець. Я мушу їсти курячі тельбухи, дохлих кішок або навіть свої воші. Іноді випадає мені блукати біля домівок, де забивають свиней, і я, я— віце-король— лягаю на живіт, щоб лизати кров'яні смужки в пилу брудної вулиці. Не кажучи вже, що я примушений нині зустрічатися і мати справу з мішаною юрбою привидів, які не сподобилися почесного погребу: моряків, що загинули без вісти, селян, спалених громовицею, заробітчани, що померли на чужині і навіть, що зовсім не личить моїй особі, салдатів, які полягли в битві (це в нас найбезславніша смерть). Як ви бачите, я тепер ніби павутина в повітрі. Моя душа сама не матиме ніколи сили, щоб втілитися вдруге. Яка це тяжка мука! Я не можу сподіватися знову мати найвищий чин; одно слово, я лише нещасний привид, позбавлений надії на будь-яке посмертне підвищення.

Китаець розкрив трохи свою рогожану ризу. Його порожній шлунок був прозорий.

Містер Доолітль побачив кістяк, круг якого було зеленасте коло астрального тіла, що через його виднілося світло вікон плаца.— Після

довгого шукання, говорив далі містер Ю., я дізнався, що мій злодій прозивається Віллі Жюдезейт і живе в Нью-Йорку. Переслідувати його мені було особливо тяжко, бо вдень я був нерухомий у своїй труні і тільки вночі міг його висліджувати. В цей момент найтяжче вже зроблено — я знайшов його лім. Та до кого ж удалися з моєю скаргою? У Китаї біля дверей Мандаринів висить бубон, кожен скривджений б'є в цей бубон. Виходить призначений правник, вислухує позовника і дає свій присуд. Нічого схожого я не бачу в Америці. Де ваш суд? — Я цього не знаю, відповів містер Доолітль. Я вже вам сказав, що я ірландець; я не маю тут усіх прав закону, як політичний, мушу влаштовувати свої справи без тутешнього суду. — Зверніть увагу, пане, що я не можу помститися над містером Жюдезейтом, убивши себе в його присутності, як це робиться у нас за звичаєм, бо я вже мертвий. Інакше, щоб зробити йому як найбільшу неприємність, я обрав би, розуміється, найтяжчу смерть, повисившись перед його очима. Щоб зробити його привселюдно відповідальним, я б засунув свою скаргу проти нього у моє взуття, або ще краще, це була б найвишуканіша помста, я б написав докладно на своїй власній шкурі, хто і як спричинився моїй смерті: це позбавило б цього злочинця всякої змоги виправдатися. На моє лихо я вже не в силі так помститися над цим грабіжником. Мені лишилося закінчити справу за вашою допомогою. Так виходить, як я вже вас запитував, коли ми зустрілися, це, безперечно, він, будинок число 489? І своєю кісткою, що була колись пальцем, він показав на палац Відродження в стилі Тюдор. Вимуруваний із цегли та каменю, цей палац зовсім не скидався на будинок, де може бути торгівля, крім хіба чудової дошки з чорного мармуру, з обох боків якої висіло по трьокутній різбляній рамці для навішування ілюмінаційних лампочок. На цій дошці, лаконичній, як візитова картка, можна було прочитати: Віллі Жюдезейт —

знавець і покупець китайської старовини вищої доби.

— Ми як раз тут, де мені й потрібно було, промовив привид після того, як містер Доолітль йому пояснив написане. Зробімо швиденько справу. Я почувую себе ніби загубленим у вашій далекій країні, де оселі мають більше, ніж один поверх, а в усіх жінок — великі, плескуваті ноги, де не зустрінеш ні верблюда, ні жовтої лами. От чого я від вас сподіваюся, жива людина: ви прокричите по-китайському отаке: *Vu Tche Li - K'o Chang Kan - Sou Ki'u Kinn Tse*.

Це буде по-вашому приблизно от що: „За наказом імператора, цей підлий нарід негайно мусить повернутися до Кансу“. При словах „Імператорський наказ“ мої слуги та сторожа з теракоти, які належать до епохи, коли підвладні ще поважали своїх володарів, — послухаються безумовно і повернуться до моєї домовини. Що найважливіше, то це щоб промовили до них ви, а не я, бо ви певно знаєте, що авторитет земної влади поширюється на тогосвітні істоти, але привид владаря, — є тільки привид колишньої його сили, тоді як авторитет живого є непорушний та ще коли наказ виходить від імператора.

Містер Доолітль зауважив, що йому не можна дістатися в середину будинка містера Жюдезейта, бо двері охороняються дуже мудримися запорами, що сповістять страшенним дзвоном, коли хто непевний захотів би прокрастися в дім. — Наблизьтеся тільки до стіни будинка,

сказав виходень із того світу; мої слуги по той бік стіни, я їх бачу, усіх їх зібрано у мармуровому кіоску першого поверху і вишикувано по полицях високих вітрин. Вони вас добре почують. Не мавши на жаль шаблі, щоб настрахати моїх слуг, вимахуйте войовниче вашою парасолею, вимовляючи слова; а перед усім поверніться послідовно до кожної з чотирьох сторін світу, бо так годиться, коли роблять заклання. Потім наберіть духу і, промовляючи, затримайте віддих, так роблять астрологи, та кричіть якомога голосніше — *Vu — Tche li - K'o Chang Kan - sou K'iu K'inn Tse!*

Ревнув двічі містер Доолітль голосом цілої юрби. Тоді почувся неймовірний брязкіт, що навів жах навколо. Бігла нічна сторожа будинків плаца. Поліцаї пригналися на своїх мотоциклетах. За ними бігли вуличні газетярі, повії. І враз стало знову тихо, як у могилі. — Я вам дуже вдячний, пане, мовив китаєць, але, як бачите, мій білий півень, який є супровідник привидів, починає непокоїтися: швидко він крикне вперше. Мені треба поспішати до свого тлінного тіла та оганьбленої домовини, в Кансу. Ви, живий, туди б дібралися за двадцять п'ять день, а я там буду за півхвилини, скороченим шляхом пекла. Дозвольте вам принести мою глибоку подяку разом із цим подарунком. Містер Ю. положив на форда містера Доолітля важений мішок грошей, додавши, що в мішку має бути тисяча пачок. Потім він закрився своїми гнилими на плечах рогожами, тріпнув мотузком білого півня, ускочив у Центральний парк і там зник під травою.

Містер Доолітль повернувся додому. Помилившись кільканадцять разів поверхом, кінцем знайшов таки свою кімнату. Попошукавши потім своїх дверей, а також замка в дверях, увійшов до кімнати і, поклавши під ліжку мішок із грішми, заснув. Ранком, прокинувшись, він побачив, що спав, не скинувши одягу. Коли, як звичайно, газетяр заніс йому *New - York Times*, побачив там об'яву, видрукувану великими літерами. Це була звістка про пограбування в будинку містера Жюдезейта, визначного експерта. Сповіщалось, що єдина колекція речей китайської старовини вищої епохи, за яку Бостонський музей пропонував недавно мільйон доларів, — валялася побита по підлозі. Найкоштовніші ж пам'ятки, статуетки з мавзолеїв, які щойно привезено з Китаю, — зовсім зникли. Містер Доолітль пригадав тоді, що він, лягаючи, поклав під ліжку свою нагороду. Він протяг руку під ліжку. Відкинувши ковдру до пояса, трохи підвівся, щоби краще підняти важкий мішок. Що за диво? Мішок важив нині не більше, як його газета. Він устав, схопив ножиці і розпорів мішок із своїм скарбом. Мішок був повний манісінських позлотистих білетиків. Він погадав спочатку, що це конфеті, яке він, не доглянувши з п'яна, приніс із пивної, але це дійсно було безліч тих фіктивних паперових грошей, що їх китайці кладуть у труну небіжчика.

З французьк. перекл. А. Д. - Азарова

ЖОРЖ ДЮАМЕЛЬ

ОДА ДО КІЛЬКОХ ЛЮДЕЙ

(ODE A QUELQUES HOMMES)

Степи, що надають простору небесам,
Хвиляста балка, що її розмила
Повільна течія води давно колись,
А також обрій, що розправив крила,
І ниви між доріг, що їх спинить не сила, —
Не можу кинуть я вас без зідхань,
Без хвилювань і гніву.
Я довго буду ще рабом віконних ґрат.
Скажений рух серед кипучих вулиць,
Над ними - ж дахи, що спиняють водоспад,
Хитаючись, немов човни, на хвилях,
І височінь будівель, що по їхніх жилах
Тече людський нестриманий потік, —
Це бачу я тепер що-дня.
Візьміть мене, мої товариші, з собою!
Я вже вернувся й розгортаю погляд.
Що був готовий вилиняти у скупчених просторах, —
Блискучий погляд! Уявіть безпечний струмень,
що ніби сходами спускається у горах,
Коли його беруть на берегах у шори,
Щоб полонить раба навіки.
Усюди тільки лінії будинків,
Що гнуться і сплітаються в архітектурних формах,
Нестриманий розбіг крутих площин
І гострий ряд камінних гранів,
Що натяглись, перетинаючись, мов щогли, —
Щоб завжди погляд мій спинявся на ваших лицах,
На ваших постатях, мої товариші.
Небо так само панує і править і тут;
Але його сонячний промінь так тяжко побачить,
Коли тільки хмари полюють на ньому, —
Хіба-що зненацька між вигнутих стін.
І от, мої товариші! В такому краю сумному
Любов таїться більше в дивних поглядах очей,
Аніж у небесах поміж будинків.
І от! Прийміть людину, що прийшла
З похмурим і засмученим лицем,
Прийміть людину, що лікує душу

І знає ціну вашим доторкам руки.
Прийміть мене, товариші, з лицем мільйонів!
Це ж я видовисько міське покинуть мушу,
Щоб бачить вас одних що-дня.
Я не бачу більше, тільки пам'ятаю,
Як подвійне серце розбухає від роси
І встає з великими зусиллями у квітні
З теплої землі, — я більше не побачу,
Як розбухне зерно, вб'ється в колодки,
Розпустивши згодом колоски навколо
Скрізь на зламаних стеблинах.
Я шукать не буду більше стебел, що зігнулись
Ніби-то великий палець, натискаючи на клямку,
Стебел, що повинні вглиб проткнути землю
І повстати над землею гордо і велично;
Не почую більше й тріскання сухого
Жилавих стручків і пострілів зерняток,
Що од спеки сиплються на землю.
Зате я надивлюсь на руки, ваші руки,
Що підлягають двом бажанням різним, —
Чи то міцному розуму, що править кожним рухом,
Чи тілу, що бажає мати їх за слуг.
Я бачу жили ваших життєдавчих рук,
Роздуті, чорні вузлуваті жили,
А іноді прозорі та бліді.
О, не ховайте від мене ні цього руху плечей,
Що його робите ви, схвилювавшись,
Ні цього ледве помітного зрушення уст,
Що видає вашу душу і стримує сльози.
Дозвольте відбитись у ваших братерських очах
Моїм смертельним усміхом нелюбим,
Щоб стать прекрасним і пророчим.
І я забуду зелені обличчя горбів,
Коли раптом гроза, наче дика тварина,
Бігає хижо по синьому небу,
Що зблідло, мов щоки в того боягуза.
Я не подумаю більше уже про дерева,
Що струшують раптом кошики з листу,
Щоб потім стоять непорушно.
Увесь цей одвічний незбагнаний світ,
Стара боротьба світових річовин
І безумне завзяття усіх поколінь, —
Це видовиська тільки. А шукав я на те їх,
Щоб говорити з вами частіш, мої товариші!
Щоб мати більше образів і почувань
Од ваших доторків, мої товариші!
О, ні про віщо не можу я мріять без вас, —
Хай то рижий туман, що боронить
Що-дня дряпаком підстрижену землю,
Хай то золота паукова робота

Серед поля під сонцем осіннього дня,
Хай то сине обличчя скривавлених хмар
Серед листя блідої берези.
Та коли ж бо прикований міцно до ланцюга я,
Що єднає усіх нас, і старших і менших,
Хай не буде засланням в'язниця моя.
Не бійтеся, і ближче підійдіть до мене,
Говоріть звичайними своїми голосами,
Смійтеся так, як того вимагає ваша радість,
Ваша прекрасна й потрібна радість.
О! більше б не жаліть. Нехай могутність
Всіх наших голосів, об'єднаних у хор,
Утишить давнє, вічне хвилювання,
Неначе шум помірною дихання,
Що так гуде у ваших тихих снах,
Сильніш, аніж гучний, громохкий грім,
Що так од вітру розтинається в лісах.

(З книги „Товариші“).

Переклав Микола Терещенко.

ПАНАЇТ ІСТРАТИ

НІЧ У ПЛАВНЯХ

Життя дядька Дімі та його сім'ї було не що інше як рабство, замасковане зовні свободою. Увесь здобуток їхньої праці йшов на вічні борги власникові маєтка та на державні відбутки. Для них — гарна пшениця, найкраща кукурудза, молоко, яйця. А для тих, хто все це добував, хто тулився в бідній хатинці — пісна юшка, біб та мамалиця¹⁾ з негодящої для панів кукурудзи. Отаке злиденне життя робило людину злостивою і жорстокою. Що-неділі дядько Дімі був на підпитку і бив свою жінку, яка з жаху тікала й ховалася по сусідах. Досить було першої-ліпшої дрібниці, щоб Дімі здійняв бучу.

Розпалює жінка в печі, а йому здається, що вона лінується й поворухнутись, і він своїми чоботищами бив жінку, штурляючи її головою до челюстей печи, у попіл. Тоді стара мати не могла більше витримати, вона, схопивши вірьовку, добре оперізувала сина кілька разів, а він тільки сміявся, ухиляючись від ударів.

„П'янице! доки ви закохані й залицяєтесь, доти язик у вас довгий на цілий лікоть, щоб причарувати до себе дівчину, а коли ви вже її маєте, тоді б'єте ніби нікчемну сучку!“ Потім посиляли малого Адрієна шукати побитої. Вона, плачучи, показувала свекрусі синці на тілі. „Ніколи б я не поняла віри, що мій Дімі так мене битиме“, гірко ридала бідолашна.

— Що ж ти хочеш, моя доню! Ти добре знала, що ми були бідні люди „прикуті до землі... Не слід було йти заміж за нього! Злидні з коханням эле подругують. Пам'ятай це добре хоч тепер, для твоїх дітей“.

Мавши вже сімдесят років, сердечна старенька, що тільки було її снаги, силкувалася допомогти в нужді, що дістали в спадщину від неї і її діти. Нездужаючи вже робити на полі, стара взяла на себе всю іншу роботу по господарству. Топила піч, порала скотину, доглядала малечу, обпирала всіх. Вона любила допомагати ще біднішим за себе, і для того кожную вільну годину, замість відпочинку, використовувала, щоб заробити на це якусь копійчину. Бабуся визбирувала після женців колос по стерні, вишукувала овечу вовну на колючках будяків, або рвала молочай по канавах.

Її кликали розтирати хворих дітей, або замовляти їм горечко. За спільною вечерею вона, вважаючи себе зайвим ротом, не доторкалася до кращої їжі: молока або яєць, що їх іноді, зрідка, споживала сім'я, і задовольнялася юшкою та зеленавою кислою сироваткою, про яку

¹⁾ Мамалиця — хліб із кукурудзяної муки.

по вчених книгах говориться, що вона є „чудесний пожиток для свиней та кролів“. Двічі на тиждень стара мати, прив'язавши вірьовкою на спині свій клунок із усім назбираним, ішла за п'ять кілометрів звідси, аж на ринок у Браїлу. Поверталася додому, мавши десять копійок, зав'язаних у ріжку хусточки. Але ці злиденні копійки через три або чотири роки робили чудо.

Бабуся викопувала колодязь на переїжджому шляху, або справляла весільну постіль якійсь бідній дівчині, що мала віддатися заміж; іноді купувала корову з маненьким телятком і дарувала вбогій сім'ї для спасіння своєї душі. Траплялося зрідка, що дядько Дімі знаходив материну схованку з грішми. Тоді було по всьому: ні колодязя, ні корови, ні постели. Відчай побожної Неделеї тривав із пів-року. Щоб стриматися й не вимовити „непрощеного слова“, — прокльону, вона блукала змучена і сумна, затуляючи собі рота рукою.

* * *

Адрієн, маленький небіж, що жив у сім'ї до сімох років та мав і потім тут перебувати під час шкільних вакацій, — був свідком усіх цих жорстоких вчинків дядька Дімі. Це все ж не зменшувало любови хлопчика до дядька. До речі, не вважаючи на такі вчинки, дядька Дімі любили всі: бита що-неділі жінка, обікрадена матір, усі односільчани, які неодмінно запрошували його на всі свята та весілля. Бо він був незрівняний робітник у своїм господарстві, а другого такого музику на флейті, — годі було знайти по всій окрузі. Його коса вела перед усім косарям, а його флейта поривала до танців навіть старих і похмурих людей. До того ж він був приязний, хоч і здавався грубим і ніби сердитим, бо його гумор прогонив сміх; з лицем як у цигана, з густими, завжди насупленими бровами, готовий в одну мить спалахнути гнівом з усякого приводу.

Адрієн його любив. І дядько любив свого небожа. Вони були подібні один до одного, ніби викапані. Часто маленький двійник дорікав великому за те, що той кривдив свою жінку. Але великий відповідав: Підожди -но, ось як оженишся, тоді й будеш говорити. Жінка це паскудна справа... — Навіщо ти тоді оженився? — На те, що, бачиш, це само собою якось робиться, кожен мусить пройти через це. Пізніше тільки помічаєш, що треба вже робити на двох, чотирьох, десятих. Тоді випиваєш, щоб забути про це, лаєш і б'єш — щоб помститися“.

Адрієна не задовольняла така відповідь, і він завжди захищав дядину, знаючи добре, що дядько ніколи його не вдарить. Цей селянин любив сина своєї старшої сестри більше ніж своїх власних дітей, і потурав йому в усіх дитячих примхах. Приміром, коли хлопчикові треба було встати вночі, дядько мусив і собі йти з ним. Щастям хлоп'яти було скрізь і завжди бути біля дядька, а особливо коли цей останній брав рушницю стріляти дроздів, що псували виноград, або їхав на плавні по очерет. Ах! ці ночі на широко — просторих плавнях гирла Серета, як їх забути?

У дядька Дімі не було квитка на право рубати очерет. За це він мусив би заплатити двадцять франків на рік. У нього не було грошей. Отже Дімі виїжджав по очерет зарані, доки не повечоріло, щоб бути

в сусідньому місті ще вдосвіта. Адрієн відгадував по прикметах, що дядько має їхати на плавні: від полудня нікуди не запрягали коней і годували їх краще ніж звичайно. Потім вкидали до дорожньої торби великий кусень мамалиці, кілька голівочок часнику та соли. Замість питва клали плоска¹⁾, розбавлену водою.

Та найпевнішими для Адрієна ознаками від'їзду на плавні були: обшарпаний як у старця дядьків одяг, його нахмурене чоло, трагічне, заклопотане обличчя, бо невідомо було, чи добром скінчиться ця таємна мандрівка. Це була крадіжка. Крали те, чого власник маєтка ніколи не сіяв і не обробляв, і часто замість базару, можна було опинитись на панському подвір'ї,—за крадіжку забирали і воза і коней. Досить було тільки коневі заіржати, як турок, що стеріг плавнів, міг відшукати й покарати винного. Одного вечора, дядько Дімі з Адрієном виїхали пізніше, щоб їх не помітили сусіди. До плавнів було сім кілометрів.

Це було червневої ночі; тепле повітря, зоряне небо. Дядько поганяв коней, кури́в і мовчав, тоді як Адрієн позад його слухав свист вітру в своїх вухах і не промовляв ні слова. Вони приїхали в німій тиші на місце; розпрягли коней і прив'язали їх до воза, повісивши на голови по торбі з вівсом.

Потім Дімі взяв серпа і зник поміж очеретом. Треба було йти далеко, бродити в воді по коліна, або аж до живота, щоб не помітила сторожа. Але він був дужий, сміливий і щоб вторгувати за найкращий очерет зайвого франка, не вагався ризикувати здоров'ям. Одходячи від воза дядько радив тихенько Адрієна: „пильнуй уважно коней, якщо вони непокоїтимуться, кинь їм ще пригорщ вівса, а особливо стеж за цим, що справа, це капосна тварина. Та щоб ти сам не заснув, буває, бо застудишся“. Заснути, Адрієнові? Чудно було й подумати таке. Він тільки й чекає, чи скоро дядько одійде і зникне, щоб почувати себе володарем усього: коней, воза, безкрайої обшири плавлень і, навіть, вітру і неба з зірками „без ліку“, як каже бабуня.

Цього самого вечора, ніби передчуваючи якусь тяжку пригоду, що мала статися, в хлопця не було охоти командувати в своїм царстві. Стоячи на возі, він слідкував, як розгортався перед дядьком високий у восьмеро колін очерет, потім хлопчик лишився нерухомим. Час від часу дикі гуси та качки, сполохані цією несподіваною нічною візитою, злітали в повітря, перелякано тріпаючи крилами при сяйві місяця. Зворушений Адрієн дивився їм у слід; йому хотілося крикнути: „Візьміть і мене з собою!“ Легенький вітрець і шепіт очерету його заколихували, він забув і де він і чи давно вже тут. Хлопчик міг лишатися так довгий час не ворухнувшись, бо мало випадало йому таких хвилин у жорстокому повсякденному житті з вічним криком, лайкою. Він мріяв. І коли сова пронизувато крикнула своїм зловісним голосом. Адрієн здригнувся, ніби прокинувшись зі сну. Вже було давно, як пішов дядько. Адрієн слідкував тепер за верхів'ями очерету, які мусили дужче згинатися, коли йтиме дядько, тягнучи важкі в'язки. Рух почувся десь далеко, він наближався, потім замаячив і сам Дімі, який підходив розгортаючи очерет, щоб тягнути свої в'язки. Цієї ночі він одразу якось

¹⁾ Плоска — горілка домашнього виробу. Прим. перекл.

упав на силах, мокрий аж до грудей, буйні краплі поту падали йому з лоба.

„Ох, тяжко цей раз... сказав Дімі, кидаючи на землю очерет та серп. Вода стоїть високо, а на мілкому „обчистили“ все до пня. Я мушу йти по очерет кудись до чорта в зуби...“ Він викрутив одежу, сів і згорнув цигарку. Потім промовив ніби сам до себе: „не наріжу я багато цієї ночі, маленький візок на три франки, це найбільше...“ І повернувшись до небожа: „ну, що, хочеш їсти? Киньмо що-небудь на жорна...“ Дядько роздав долонями голівку часнику, посолив і подав Адрієнові половину замість печені. Мамалиця з часником видалася їм дуже смачною; їжу вони запивали плоска, передаючи її один одному.

— Чи спокійні коні? — Так, відповів Адрієн, але кінь, що справа, щось зовсім не їсть і все наставляє вуха. — Бісова тварюка! Дімі взяв серп і пішов по другий „друм“. Так звалася кожна пара в'язок, що її приносилося до воза; і ввечері, побазарувавши, казали: це була хура з десятих, дванадцятих або п'ятнадцятих „друмурі“. І все це заради трьох, найбільше п'ятих франків, заради тяжкої втоми та горя безкрайого, як це було цієї ночі. Вони мали вже шість „друм“ і Дімі що-йно пішов по сьомий, як раптом пронизувате іржання коня прикувало його на місці. Адрієн увесь похолов, він добре знав, який лихий бував розлютований дядько. Цей останній зараз повернувся з порожніми руками, з похмурим, стривоженим виглядом. Він ласкаво, побатьківському, заговорив до винної коняки, що справа: „ну, що таке, боже мій милий! ти, гадаю, більш уже не будеш норовитися й чинити мені неприємності? Ну чого тобі бракує?“ Дімі додавав коневі харчу, погладив його і, відходячи, мовив Адрієнові: „побудь біля нього, він нудиться, не спускай його з ока. Ще кілька в'язок, щоб не бути посміховиськом усього торгу, — і ми поїдемо додому“.

Та ледве він сховався в хаші очеретів, як кінь заіржав знову і Дімі прибіг до воза. „Свята Діво, Богородице, я тобі вкорочу вуха! На-ж тобі, коли ти так!“ Кинувшись на тварину, він ударив її з усієї сили ногою в живіт, в якому боляче загуло. Бідна скотина задрижала від болю і, повернувши голову, глянула своїми добрими очима на того, хто її бив. Адрієн дрижав так, немов би це не коня, а його вдарили в саме нутро. Він ублагав дядька не бити більше коня. „Запрягаймо, сказав селянин, нічого не поробиш, він може нас виказати своїм іржанням... во ім'я всіх святих, от пропаща ніч!.. Вони поїхали назад. Було ще темно. Та не встигли вони виїхати з плавень, як непокірна коняка перестала везти і зовсім стала.

Вона дрижала, стоячи на місці, хропла ніздрями і насторожувала вуха. Дімі стривожено замислився. „Що це з ним, дядьку?“ — Це огир, моя дитино, він занюхав кобилу; якийсь селянин мусить бути тут, недалеко від нас із своєю кобилою. Ой, не буде добра цієї ночі!“ Дядько Дімі тричі перехристився, знявши шапку: „Хай нас бог боронить від усякого лиха! — і він сплюнув на бік: „Пху, сатано, згинь без вісти!“ Злізши з воза, Дімі взяв коня за гнuzдечку, і вони проїхали отак частину дороги.

Зненацька кінь заіржав двічі в руці у свого хазяїна. Селянинові від жаху волосся на голові полізло догори. Кров кинулася в голову.

Він почав бити коня наосліп, спершу кулаками та носачами, а потім вихопленою з воза лушнею, що переламалася пополам від сильних ударів. Кінь збожеволів, його товариш теж перелякався, і обое коней побігли безладно, навмання, збочили з дороги і з'їхали на цілину, а Дімі не міг їх зупинити. Жеребець іржав безперестанку і біг назад, до плавень, тоді як Дімі все ще намагався направити його на дорогу, але не міг нічого вдіяти. Знесилений вкрай селянин міг бути роздавленим кожен хвилину; одяг йому був зовсім пошматований, пів штанини вже згубилося десь.

Тоді сталося щось страшне: знависнілий Дімі всадив з усього маху серпа в живіт жеребцеві й зупинився на місці. Кінь упав як підтятий. Вістря розпороло черево вдовж і кишки вивалились на землю. Адріен скрикнув і повалився непритомний на в'язки очерету. Він опам'ятався від гучного голосу. Ледве освітлені першим промінням світанку, дядько Дімі та турок, сторож цих плавень розмовляли, стоячи перед трупом коняки, що лежала в калюжі крові серед своїх тельбухів. „Змилуйся, Османе, просив дядько, не виказуй мене бояринові, в мене вже й без того велике горе, як ти бачиш, змилуйся ж, Османе!“ Здоровенний турок, з волосатим, червоним як з міді лицем, з розумними, темними очима, мав рушницю на однім плечі, торбу з припасами — на другім. Він стояв, схрестивши руки перед бідною і говорив ламаною румунською мовою:

— „Змилюватися... не можу змилюватися, бра, Дімі! Боярин пла-
тив, бояринові служив! — „Боярин не побіднішає від цього...“

— „Так, боярин багатий... Та мене бог бачить і покарає! —
Потім, не одводячи похмурого погляду від забитого коня, він вирік присуд, що оживив серце побитому недолею селянинові: — „Ну, піду, я не говоритиму!...“ І, повернувшись, турок важким кроком рушив від місця, де трапилася злочасна пригода. Дімі залишив свого товариша, що стільки йому послужив, запрягся на його місце і, скинувши очерет, поїхав до села. Зірка Волопаса блищала своїм опалевим сяйвом на рожевому від сходу виднокрузі, коли Адріен з жалем одірвався від товариша свого дитинства, — гнідого красеня, з гордовитою ходою, жвагими очима, гарячою кров'ю, що з призирством носив на собі незграбний віз. Хлопчик сумно пішов за дядьковим возом, ніби за марами.

Та пройшовши кроків з двадцять, Адріен знову побіг назад, обвив руками морду коня, палко поцілував закриті назавжди очі, обливши слізьми цю голову, що він стільки раз жалувал і гладив. Потім, не озираючись, побіг до воза і віддалився від „найогиднішої перемоги“ мерзотної людини; і місце жаху зникло незабаром із очей. Сумний поїзд проїжджав саме терновим гайком, кущами, молодими деревцями. Жаби вже кумкали тихше, солов'ї та дрозди теж трохи ушухли в ранішній дрімоті. Та не встигли вони замовкнути, як жовні, перепелки, синиці підхопили перервану пісню, купаючись у чистому, свіжому, ранковому повітрі, повному їхнього веселого, розмаїтого щебетання — хвали життя. Проснулося все на землі й на небі; щирі пісні простосердих створінь кликали до життя, до щастя, а людина сіяла смерть, і ставала гірш ніж тварина.

Перекл. з франц. А. Д—А

В. БЕРКОВИЧ

Соціальне коріння інтуїтивної філософії Бергсона

Інтуїтивна філософія Бергсона являє собою відміну „філософських шукань“ сучасної буржуазії. Вона, як інші „модні“ напрямки в сучасній буржуазній філософії, повно відбиває одну з тенденцій сучасної буржуазії — дискредитувати за всяку ціну пізнавчу цінність інтелекту і обумовленої діяльності останнього — науки. Треба відзначити, що в добу органічного розвитку капіталізму по висхідній лінії, цеб-то в час молодости буржуазії, остання зовсім інакше ставилась до пізнавчої здібності інтелекту. Адже ніхто, як буржуазія в свій час устами свого філософа Гегеля оголосила: „все, що раціональне — те дійсне“. Те, що буржуазія божествила розум в добу свого зародження, є цілком зрозуміле явище. Бо ніхто, як розум, дав змогу буржуазії „зважити“ права дворянства.

Так само шанувала буржуазія в свій час і науку, що теж цілком зрозуміло, бо наука є один з головних факторів того колосального технічного прогресу, який підняв буржуазне суспільство на нечувану в історії людства височінь. Але міняються часи — міняються пісні. Замість колишнього захвату розумом та наукою, чуємо тепер розмови, а часами й істеричні крики про обмеженість розуму, про те, що він незаконно претендує на здібність пізнання безпосередньої реальності. Різні професори всіляких спеціальностей вважають за свій святий обов'язок прислужників капіталу оголосити кризу пізнавчої цінності інтелекту і науки. Коли буржуазія доби розквіту капіталізму мала суб'єктивно підставу ставитись з довір'ям до науки, то сучасна буржуазія доби монополістичного, цеб-то значить гнилого, капіталізму суб'єктивно має право не довіряти розумові й науці.

Це пояснюється тим, що сучасна буржуазія чим раз більше переконується в тім, що розум і наука відмовляються їй даліше служити. Розум, згідно з яким „все, що розумне — дійсне“, зайшов у непримиренний конфлікт з капіталістичною дійсністю, в наслідок чого розум і наука відмовляються далі виправдувати цю дійсність. Класична політична економія, німецька ідеалістична філософія, які мають на меті виправдати, за посередком розуму, існування капіталістичної дійсності, нарешті зрадили її і дякуючи генієві Маркса стали основою наукового соціалізму, як учіння про неминучу загибель капіталізму і теорії класової боротьби пролетаріату.

Не краще стоїть справа і з іншими галузями науки, остання в цілому, всім своїм розвитком фактично ллє воду на млин тих

основних наукових принципів, котрі стали основою наукового соціалізму, як наприклад: діалектики, матеріалізму й закону причинності, що витікає з матеріалізму.

Треба відзначити, що недовір'я буржуазії до розуму й науки, не є продукт останнього часу, цеб-то почалося вже хутко після революції 1848 року, яка дала відчутти буржуазії, що робітничий клас вийшла на історичну арену як смертельний ворог капіталізму і свою боротьбу проти капіталізму робітничий клас, відмінно від своїх давніших виступів, веде в повному контакті з розумом і наукою.

Як безпосередній результат недовір'я, що з'явилося до науки й розуму, ми маємо повсюдне перемагання раціоналізму позитивізмом або іншими антираціоналістичними напрямками. „Чистий емпіризм“ Іполіта Тена дає нам яскравий зразок цієї нової тенденції в буржуазній філософії. Буржуазна філософія аж до кінця 19 сторіччя ставилася до розуму й науки більш менш толерантно, виявляючи тільки скептичне відношення до них; але з кінця 19-го та початку 20-го сторіччя — цей „невинний“, скептицизм заступила яскраво виявлена ворожість до розуму й науки. В бергсонізмі ця „новітня“ тенденція виявилася цілком. Критика діалектики, матеріалізму і закону причинності доходить у філософії Бергсона свого кульмінаційного пункту. Крізь „чисто теоретичне“ на око міркування Бергсона літерально дається чути сліпа зненависть до головних основ наукового соціалізму — діалектики, матеріалізму й закону причинності, що витікає з матеріалізму. Особливо дістає від Бергсона останній. „Що час, каже Бергсон — підкладає послідовність, я з цим згоден, але щоб послідовність уявлялася нашій свідомості перш за все як розрізнення між порядпоставленими „перше“ і „потім“ — з цим не можу погодитися“.

Коментарії зайві. Ненависть Бергсона до закону причинності цілком зрозуміла. Причина її просто в тім, що Бергсон, як апологет капіталізму, думає, що, знищивши закон причинності, він тим знищить і залізну конечність загибелі капіталізму.

Характерне в інтуїтивній філософії Бергсона є те, що критикуючи пізнавчі здібності інтелекту, Бергсон всіляко обстоює престиж інтелекту і наукового знання, коли мова йде за практичне знання, цеб-то коли йдеться про знання, придатне для практичної діяльності. Треба відзначити, що в своїй обороні інтелекту й науки з погляду придатності їх до практичного знання Бергсон зостається справжнім адвокатом буржуазії. У даному разі він відбиває ту двоїстість, яку виявляє буржуазія супроти інтелекту і науки. Своєю критикою інтелекту він відбиває ворожість буржуазії до розуму й науки з одного боку; боронячи практичну цінність інтелекту й науки, він вібиває те, що буржуазія свідомо своїй залежності від науки, зокрема від техніки, яка становить основу матеріального добробуту капіталізму. Інтуїтивна філософія як найкраще відповідає сподіванням сучасної буржуазії, вона не тільки дає убійчу на думку буржуазії критику науки та інтелекту, а також старається йти назустріч позитивним змаганням сучасної буржуазії, що йдуть до містицизму, на який буржуазія, втративши всі надії на розум, покладає останні надії. Ось що каже ученик і прихильник Бергсона Франко

Гранжан про ролі філософії свого вчителя: „Вона (філософія Бергсона В. Б.) обновлює не тільки метафізику але й психологію, реальні науки, теологію, педагогіку, естетику, мистецтво, поезію. Думка молодіє в ній, віра зміцнює свої крила, і старий світ, який міг умерти з нудьги, бо не бачив навкруги нічого ще неказаного і який обертався в зачарованому колі від набридлої йому спекуляції, раптом підіймає голову, відчуває нову зорю і бачить, як перед ним одкриваються сині дороги надії на невідомому йому обрії. Ось що зробив Бергсон¹⁾).

З наведеної цитати ясно бачимо соціальну вагу інтуїтивної філософії Бергсона, її зв'язок з переживаннями і настроями сучасної буржуазії. Сучасна буржуазія, бачучи свій кінець, як той, що потоплючи, хапається за соломку, старається знайти собі втіху й рятунок в містицизмі та інтуїтивізмі. Інтуїтивна філософія Бергсона, відбиваючи подібні настрої буржуазії, в повному значінні цього слова є філософія реакційна. В дальшому викладі філософії Бергсона ми маємо критичним аналізом перевірити законність її критики інтелекту і науки; крім того нас цікавить питання про те, чи здоліє інтуїтивізм справитися з завданням — пізнання об'єктивної реальності, що покладає на нього Бергсон.

МЕХАНІЧНЕ І ОРГАНІЧНЕ СВІТОРОЗУМІННЯ

Основу інтуїтивної філософії Бергсона становить розмеження органічного і механічного розуміння безпосередньої реальності. Це цілком зрозуміло, бо вимога Бергсона, інтуїції безпосередньої реальності, витікає з своєрідного розуміння Бергсоном характеру цієї реальності. Тим часом як органічне світорозуміння уявляє собі безпосередню реальність як неперервану цілість, механічне світорозуміння йде як раз одвортною дорогою і безпосередню реальність уявляє собі як суму частин, де ціле не є неперерване, а виникає з елементів через прикладання їх один до одного зовні. Бергсон гостро критикує подібне розуміння дійсності. Механічне світорозуміння не може дати на його думку правдивого адекватного уявлення про світ, бо в жодному разі не можна сконструювати реальність з суми частей або елементів. Механічне світорозуміння в кращому разі, на думку Бергсона, може дати знання взаємин між окремими частинами реальності і з цього погляду механічне світорозуміння є філософія кількості.

Що до органічного світорозуміння, то воно, на думку Бергсона, старається дати знання реальності, якою вона є сама в собі. З цього погляду органічне світорозуміння претендує стати філософією якості. Механісти, на думку Бергсона, дуже помиляються, коли вони думають, що пізнати кількісні взаємини між окремими речами і станами, це значить — вивчити і пізнати світ, як він є в його кількісній різноманітності і багатстві. Безпосередня реальність на думку Бергсона нічого спільного з кількістю не має. Абсолютна або безпосередня реальність має абсолютно якісний характер. Свої докази на те, що

1) Франко Гранжан „Револуція в філософії“ переклад Нагловського.

для пізнання якісної сторони світу конче потрібний органічний або якісний світогляд. Бергсон розвиває на основі критики механічного уявлення безпосередньої реальності. Перш ніж перейти до критики механічного уявлення безпосередньої реальності, Бергсон подає означення сути буття. Суть безпосередньої реальності Бергсон визначає як безнастанне становлення.

Безпосередня реальність, визначена таким способом, набуває чисто негативного характеру. Бергсон розуміє це добре, але це його не турбує. Він широко поясняє, що поняття небуття є в принципі незаконне поняття. Ми можемо собі уявити зникання якої небудь речі, але не можна собі уявити зникання цілого світу.

Бергсон нарешті припускає можливість мислити, що цілий світ не існує, але за те ніяк не дається мислити, що сам не існуєш. Виходячи з цього, буття, а не небуття є щось само від себе зрозуміле. Ми можемо це, на думку Бергсона, визнати як простий факт. Уявлення небуття є, на думку Бергсона, наслідок механічного світогляду, згідно з яким світ мислимо як механічно зложену суму речей, при чому ідею небуття мислимо як чергове видалення речей, поки буде вичерпана вся сума речей, що з погляду механістів творить світ. Означивши буття як становлення, як потік мінливості, Бергсон одночасно елімінує проблему субстанціональності. Бергсон на основі аналізу поняття матерії і безпосередніх даних свідомості пробує довести, що всяка спроба створити поняття чогось сталого неминує розбивається, коли є глибокий підхід до вивчення дійсності. Бергсон, ототожнюючи поняття матеріальної субстанції з поняттям атому, приходить під впливом енергетичного світогляду до того висновку, що коли вияснилося, що матеріальний стан не є щось стале, то і поняття матеріальної субстанції відпадає. Одиною реальністю таким чином залишається рухливість. Атоми, а разом з ними і матеріальна субстанція розчиняються на думку Бергсона або в силових лініях або в рухах¹⁾.

„Але нігде, говорить Бергсон, так не видно, нігде так не відчувається субстанціональність руху, як в обсягові внутрішнього життя. Всілякі труднощі і суперечності, до яких спричинилися теорії особи, виникають з того, що з одного боку уявляють собі ряд різних незмінних психологічних станів, які викликають зміни внутрішнього „я“ самою своєю послідовністю, а з другого — це „я“ так само незмінне, яке становить підпору для цих станів. Як можна поєднати цю множність з цією єдністю. Як можуть вони творити „я“, яке довжиться, коли самі вони не довжаться — перша тому, що вона складається з елементів, які не змінюються, друга — тому що мінливість є щось, що до неї прилучається. Істина полягає в тому, що нема ні задубілого непорушного субстрату, ні різних станів, які проходять по ній як по сцені. Є просто безнастанна мелодія нашого внутрішнього життя, яка тягнеться, як щось неподільне від початку до кінця нашого свідомого існування. Це і єсть наша „особа“¹⁾.

В наслідок аналізу протяглої і психичної реальності, Бергсон приходить до висновку, що основу реальності становить рухли-

¹⁾ А. Бергсон — Восприятие изменчивости.

вість і млявість. Бергсон розбиває критику механічного світогляду виходячи із розуміння безпосередньої реальності як рухливості. Бергсон починає свою критику з аналізу найелементарнішої форми рухливості, найближчої до однородності руху в простороні. Механічний світогляд на думку Бергсона ніяк не може зрозуміти природу реального руху. Тим часом, як всякий реальний рух є рух неподільний, механісти поділяють ілюзію, що рух можна відновити із суми непорушних частей. Механісти думають про рух так, ніби він зроблений з непорушностей, а дивлячись на нього, ми його відтворюємо за допомогою цих непорушностей. Рух для них один стан, потім новий стан і так без краю. Бергсон гостро критикує таке розуміння реального руху.

„Я можу собі уявити, говорить Бергсон, на шляху цього руху всілякі зупинки: це я називаю станами непорушного тіла або точками, через які воно проходить. Але нехай їх буде нескінченна кількість, я не можу собі уявити, як можна утворити рух. Вони не є часті руху: це знимки руху; можна сказати, що це тільки припущення зупинок. Ніколи рухливе тіло не буває в дійсності ні в одній точці, найбільше, що можна сказати, це що воно через них проходить. Але перехід, цеб-то рух нічого спільного не має із зупинкою, цеб-то з непорушністю“.

Механічна ілюзія подільності руху має на думку Бергсона своє джерело в незаконному перемішанні руху з перейденою цим рухом просторонню. А як просторінь неозначено подільна, то і рух здається подільний на неозначену кількість точок просторони.

Всі аргументи Зенона Елейського проти руху, на думку Бергсона, цілком походять з механічної ілюзії, яка ототожнює рух з просторонню, перейденою цим рухом. Всі ці аргументи „полягають в тому, говорить Бергсон — що рух ототожнюють з лінією, під ним протягнуто, що рухові приписують ті самі підподіли, і що взагалі його трактують зовсім так, як і її — цеб-то лінію“.

Виходячи з критичного аналізу механічного розуміння руху, Бергсон приходить до висновку, що механічне світорозуміння не може дати правильного уявлення руху в простороні. Але помилки механічного світорозуміння стають ще виразніші, коли ця механічна ілюзія поширюється на час, якого представником є рух. Цій ілюзії допомагає, на думку Бергсона, той факт, що ми розрізняємо в ході часового процесу окремі моменти зовсім як ті окремі стани, через які проходить просторінь. А як кожний момент часу відповідає якому-небудь станові в простороні, у нас виникає бажання розкласти цей конкретний час і розгортати його в одностайній простороні, яка є безумовно подільна. Механічна ілюзія подільності часу походить, на думку Бергсона, з тих самих помилок, що існують що до подільності руху, який є представником часу. Бергсон критикує помилки механістів що до подільності часу таким способом, як він критикує механічну точку зору подільності руху взагалі.

Отже, на думку Бергсона, всяка рухливість є абсолютно неподільна і нероздільна, незалежно від того, чи йде мова про зміну в обсягу протяглого чи психичного. Як приклад абсолютної непо-

дільності часу, Бергсон бере інтенсивність психологічних станів, які можуть бути типовим зразком змін в часі. Механісти на думку Бергсона помиляються, коли думають, що інтенсивність якого-небудь психологічного стану може бути „без краю подільна“, що стани свідомості, відчуття, почування, пристрасти, зусилля можуть зростати, і меншитися. Дехто запевняє, каже Бергсон, що одно відчуття може бути вдвоє, втриє, вчетверо інтенсивніше, як друге відчуття тої самої природи.

Бергсон гостро критикує такого роду розуміння сути інтенсивності психологічних станів свідомості. Він вважає, що ні в якому разі не можна розглядати інтенсивність якого-небудь відчуття, як подільну множність. В даному разі інтенсивність психологічного стану мислиться по аналогії з числом. Але поняття числа, на думку Бергсона, не може виразити поняття реальної інтенсивності психологічного стану. Поняття числа підкладає наявність ідеї цілого, яким є число, і частин, з яких це число складається. „Всяке число, каже Бергсон, є єдність, бо ми уявляємо собі його за допомогою простої інтуїції розуму і зазначаємо одним ім'ям. Але ця єдність єсть єдність суми: вона обіймає множність частин, які можна розглядати нарізно“.

Деякі механістичні теорії, особливо кінетична, ідуть ще далі з цього погляду, вони пробують пояснити видимі і відчувані властивості тіл цілком означеними рухами їх елементарних частин. „Деякі, каже Бергсон, навіть передбачають момент, коли інтенсивні різниці якостей, цеб-то наших відчуттів, будуть зведені до екстенсивних різниць між змінами, які відбуваються позаду цих екстенсивних різниць“.

Як і ті, так і другі на думку Бергсона дуже помиляються, думаючи, що можна зміряти яким-небудь способом інтенсивність психологічного стану. На ділі ця вся робота є тільки зведенням часу до просторони, цеб-то якості до кількості. Коли є різниця між двома цими механічними спробами з'ясувати суть психологічної інтенсивності, то вона, на думку Бергсона, полягає хіба в тім, що перші являють собою компроміс між якістю і кількістю, а другі діють сміливіше, зводячи інтенсивність психологічних станів до простої просторової кількості. Бергсон відмінно від механістів розглядає інтенсивність психологічних станів свідомості виключно як суто якісний процес, який абсолютно не можна звести ні до якої кількості. Інтенсивність психологічного стану, будучи процесом, являє собою і на думку Бергсона множність, але множність не кількісну, а виключно якісну.

„Множність станів свідомості, каже Бергсон, якщо розглядати її в її своєрідній чистоті, не має нічого спільного з роздільною множністю, що творить число. Ми сказали б, що це якісна множність“¹⁾.

Бергсон безумовно має рацію, критикуючи механічне розуміння реальності, як точку зору чистої кількості, як світорозуміння, яке ігнорує якісний бік реальності. Але він помиляється сам і вдається в хибну односторонність, коли бачить в реальності виключно момент якіс-

¹⁾ Бергсон. Творческая эволюция. Стр. 266.

ности і суцільності, ігноруючи той факт, що якість не може бути без кількості, що поняття цілого і єдиного підкладає також і момент подільності. Реальність, будучи процесом, являє щось ціле, неподільне. Але цей процес, що розгортається в часі, є одночасно і подільний. Бергсон, критикуючи кількісну точку зору механічного світорозуміння, не бачить іншого виходу, як наділити реальний світ абсолютною якісністю без ніякої кількості. Механічне світорозуміння як абсолютно кількісне і органічне світорозуміння, як абсолютно якісне — обидва є однаково однобічні і неправильно відбивають безпосередню реальність. Правильне розв'язання дає тільки діалектичний матеріалізм, який бачить суть реальності в діалектичній єдності, якісності і кількості цілого і подільного. Але Бергсона в даному разі, не зважаючи на те, що він завжди старається прикритися тогою об'єктивності, а також не зважаючи на фрази про абсолютне знання, зовсім не цікавить з'ясування справжнього характеру безпосередньої реальності. Він в даному разі має одну мету: а саме довести на підставі своєрідного розуміння суті буття відсутність природної кавзальності.

Справді, коли на думку Бергсона реальність є діяльність і рухливість, в якій немає різниці між поруч поставленими „перше“ і „потім“, то говорити про наявність природної кавзальності, що підкладає як раз наявність моментів „перше“ і „потім“, ні в якому разі на думку Бергсона не можна. Розглядаючи безпосередню реальність виключно як процес якісний, без моменту кількісного, Бергсон разом з тим фактично стає на шлях заперечення діалектичної структури безпосередньої реальності, бо остання припускає не тільки якісні, але й кількісні зміни, бо кожна зміна якості підкладає зміну кількості.

Отже ми бачимо, що вже в своїм своєрідним розумінні характеру безпосередньої реальності, Бергсон готує ґрунт для боротьби з наукою. Коли, на думку Бергсона, безпосередня реальність не має ні матеріальної субстанції, ні природної причинності, то позитивна наука, яка кладе в свою основу матеріалізм з кавзальністю, що з нього витікає, повинна втратити всяке право на абсолютне знання і набуває цілком відносного характеру. Але як позитивна наука має відносний характер, то яким способом мислить собі Бергсон можливість абсолютного знання, щоб-то знання безпосередньої реальності як органічного цілого в його якісній розмаїтості і конкретному багатстві? Для того, що відповісти на це питання, Бергсон піддає критиці наші пізнавчі здібності.

КРИТИКА ІНТЕЛЕКТУ

З погляду органічного розуміння реальності мимоволі виникає питання, як можливе знання абсолютного, щоб-то знання безпосередньої реальності, як органічної цілості? Як замість уривчастих, ізольованих відомостей про світ, можна пізнати його в його безпосередньому конкретному виді?

Розв'язати це завдання, як загальне правило, бере на себе інтелект. Але чи може інтелект поконати це завдання? Чи може він

збагнути безпосередню реальність? Чи може інтелект пізнати змінливість такою, як вона є в своїй неподільності? Бергсон на все це відповідає заперечно. Якщо зробити аналіз завдань і способів діяльності інтелекту, то легко можна переконатися, що, виходячи, тільки з того, що інтелект по своїй природі є призначений виключно виконувати чисто практичні функції, він уже не може стати знаряддям пізнання безпосередньої реальності. Це тим пояснюється, що інтелект, маючи завжди практичні завдання, звертає свою увагу переважно на вивчення певних властивостей і взаємин речей, елімінуючи все те, що йому непотрібне безпосередньо для виконання практичних завдань, які стоять перед ним. „Роль інтелекту, каже Бергсон, полягає в тім, щоб керувати нашою діяльністю. А в нашій діяльності нас цікавить її результат, а на засіб ми звертаємо мало уваги, аби була досягнута мета“¹⁾. Навіть найбільш теоретична на погляд наука не може, на думку Бергсона, звільнитися від гніту практики, а значить від одностороннього підходу до вивчення дійсності, оскільки вона залишається інтелектуальною. Але непридатність інтелекту до пізнання безпосередньої реальності не виявляється виключно практичною природою інтелекту, вона визначається також специфічним методом аналізу, що витікає з практичних потреб інтелекту. Аналіз, як специфічний спосіб діяльності інтелекту не може бути способом пізнання абсолютної реальності. Аналіз, який розчленовує та порівнює, щоб-то зводить речі до елементів заздалегідь відомих, не може дати уявлення органічної цілості, якою є безпосередня реальність. „Аналізувати, каже Бергсон, значить виражати речі в функції того, що не є сама річ. Всякий аналіз, таким чином, переклад, розвиток в символах, уявлення, яке ми дістаємо з послідовних точок зору, з яких і відзначається відношення нової речі до тих, які вже відомі“²⁾. Метод аналізу, на думку Бергсона, ніколи не може охопити вповні річ, яка вона є в своїй безпосередній конкретності. „У своїм вічно-невситимім пориванні, каже Бергсон, охопити річ, круг якої судилося обертатися, аналіз без краю помножає точки зору, щоб доповнити уявлення завжди неповне, невтомно відмінює символи, щоб довершити переклад, завжди недовершений. Він (аналіз В. Б.) продовжується без краю“³⁾.

Таким чином, ми бачимо, що Бергсон вважає метод аналізу непридатним до пізнання абсолютної реальності. Інтелект сам свідомий непридатності метода аналізу дати знання абсолютного буття. Аналіз, що дає прізнені властивості речі, не може дати знання безпосередньої реальності в цілості. Інтелект намагається виправити хибу аналізу за допомогою абстрактних ідей, загальних або простих. Але й абстрактні поняття не можуть дати знання абсолютного. Абстрактне поняття, виникаючи на підставі порівняння властивостей речей, здобутих в процесі аналізу, не може дати знання речі в її безпосередній органічній цілості. Помилка інтелекту що до ролі понять полягає в тім, що інтелект уявляє, що просте поняття відбиває цілком властивість тої частини речі, яку воно узагальнює. „Незручність занадто простих понять полягає в тому, що вони справді є символами, які

1) А. Бергсон. Творческая эволюция, стр. 266.

2) А. Бергсон. Введение в метафизику, стр. 6.

3) А. Бергсон — там же.

заступають собою символізовану ними річ. Приглядаючись ближче, можна помітити, що кожне з них витягає з речі те, що в ній є спільного з іншими¹⁾. Але ця ілюзія робиться наочною, коли вважають, що досить скласти ці прості поняття, щоб здобути знання речі. „Одна думка, каже Бергсон, що можна відтворити річ, оперуючи тільки символічними елементами, така абсурдна, що вона нікому не може прийти до голови, коли б розуміли, що в цім випадку доводиться мати діло не з фрагментами речі, а до певної міри з фрагментами символу“²⁾. Абсолютна реальність, яка є процесом змінності і діяльності, в жодному разі не може бути виражена символами і поняттями. Спроба визначити безпосередню реальність символами і поняттями завжди, на думку Бергсона, кінчиться невдачею, бо символи і абстрактні поняття, як непорушні, ніколи не зможуть, як би їх не складати, дати знання абсолютної реальності. Знання, здобуте за їх допомогою, має завжди відносний характер. „Ці складені разом, каже Бергсон, поняття завжди будуть давати нам тільки штучне відтворення речі, вони можуть тільки символізувати деякі загальні і до певної міри неважливі її сторони. Надаремно було б сподіватися схопити з їх допомогою реальність. Вони обмежуються тим, що показують нам тільки тінь її“³⁾.

Отже, на думку Бергсона, абстрактні поняття як і аналіз не можуть дати абсолютного знання. Але негативна роль абстрактних понять в справі пізнання безпосередньої реальності не вичерпується, на думку Бергсона, їх символістичним характером. Ці абстрактні поняття поруч з ілюзією можливості за їх допомогою пізнати безпосередню реальність, являють собою також велику небезпеку. Небезпека ця, на думку Бергсона, виявляється в тім, що поняття, будучи абстракцією, одночасно є узагальненням. Це цілком зрозуміло, коли взяти на увагу, що всяка абстракція є разом з тим і узагальнення. Характерна особливість кожного узагальнення полягає в тім, що воно охоплює тільки найзагальніше, що властиве речі, ігноруючи властиве їй індивідуальне. „Поняття, каже Бергсон, символізує спеціальну властивість не інакше, як роблячи її спільною для безлічи речей. Широким тлумаченням, яке воно її дає, воно завжди через те більш менш його перекидає“⁴⁾.

Отже ми бачимо, що, на думку Бергсона, поняття, крім того, що можуть дати тільки часткові означення речі, одночасно тручають інтелект на неправдиву дорогу широких узагальнень. В наслідок всього цього аналізу пізнавчих здібностей інтелекту, Бергсон приходить до висновку, що інтелект, який може діяти тільки з допомогою аналізу, схем і абстрактних понять незаконно претендує на знання абсолютної реальності. Інтелект, через свій практичний і специфічний спосіб діяльності, з цим завданням ні в якому разі не може справитися. Критикуючи інтелект, доводячи його нездатність пізнати абсолютну реальність, Бергсон одночасно з цією критикою високо цінить спосіб діяльності інтелекту, коли мова йде виключно про практичне

¹⁾ А. Бергсон. Введение в метафизику, стр. 11.

²⁾ А. Бергсон там - же, стр. 17.

³⁾ А. Бергсон там - же, стр. 11.

⁴⁾ А. Бергсон там - же, стр. 11.

пізнання. „А в тім нема нічого більш законного, каже Бергсон, ніж цей спосіб, коли йдеться про практичне пізнання дійсності. Оскільки пізнання скероване на практику, йому застається тільки перелічити головні можливі стани речі супроти нас, однаково як і наші можливо кращі стани супроти речі“¹⁾. Розмисловий спосіб діяльності інтелекту є цілком правильний, поскільки він є головною умовою практичного знання, яке охоплює, на думку Бергсона, всю позитивну науку. Бергсон в оцінюванні практичного значіння інтелекту йде ще далі — він згоден припустити, що коли виходити з вузько практичної точки зору, діяльність інтелекту являє собою навіть до певної міри творчу силу. „Всяка дія, каже Бергсон, має на меті річ, якої вона потребує, або створення якої-небудь речі, що перше не існувала. В цьому розумінні можна сказати, що вона заповнює порожняву і переходить від відсутності до наявності, від реального до нереального“²⁾. Кажучи про перехід з нереальності в реальність, Бергсон розумів як реальність, так і нереальність відносно, цеб-то мова йде про реальність і нереальність в практичному розумінні.

Як видно з вищесказаного, Бергсон не сумнівається в здібності інтелекту до практичного знання, а тільки в здібності його пізнати абсолютне. Як філософія завжди має на меті пізнання абсолюту, то не дивно, що дотеперішні спроби побудувати метафізику на інтелектуалізмі, як загальне правило, завжди кінчалися невдало. Інтелектуалістичному характерові філософських систем, слід, на думку Бергсона, приписати також кризи і суперечності між ними. „Труднощі, каже Бергсон, властиві метафізиці, антиномії, що вона підіймає, суперечності, в які вона потрапляє, поділ на ворожі школи і непогоджені протиставлення між системами, походять здебільшого з того, що ми прикладаємо до безкорисливого пізнання реальності ті самі способи, якими ми користуємося в звичайному житті, маючи на увазі практичну користь. Вони виникають з того, що ми хочемо відтворити реальність, яка є тенденцією, а тому і рухливістю, за допомогою правил і понять, яких призначення позбавити її цієї рухливості“. Бергсон по черзі розглядає основні напрямки філософії, як наприклад: раціоналізм, емпіризм, критицизм, в результаті чого приходиться до висновку, що всі вони не досягли своєї мети — дати знання абсолютної реальності. В критиці Бергсона деяких сторін діяльності інтелекту є багато справедливого. Такі хиби в діяльності інтелекту справді є. Але Бергсон помиляється і виявляє свою сторонничість, коли поширює на всю діяльність інтелекту відзначені ним хиби, що залежать від специфічного способу мислення, а саме від дефектів формальної логіки; марксизм теж критикує цей спосіб мислення.

Тимчасом діяльність інтелекту не полягає тільки в формальній логіці, остання є тільки нижчий ступінь діяльності інтелекту. В розпорядженні інтелекту, крім формальної логіки є більш досконалий спосіб діяльності, а саме діалектичний спосіб мислення, вільний від односторонності і дефектів формальної логіки. Крім того, навіть сама формальна логіка не така вже некорисна для пізнання реальності, як намага-

1) А. Бергсон. Введение в метафизику. Стр. 29.

2) А. Бергсон. Творческая эволюция. Стр. 242.

ється довести Бергсон. Справді без формальної логіки взагалі й абстрактної діяльності інтелекту зокрема, нехай як її картає Бергсон, не можливе ніяке пізнання конкретної дійсності. Діалектичний спосіб мислення йде в процесі пізнання не по лінії абсолютного заперечення діяльності формально-логічного розсудку, як це робить Бергсон, а включає його в себе, як неодмінний момент своєї діяльності. Що до Бергсона, то він, бачучи в розмисловій діяльності інтелекту одинокую здатність інтелектуального пізнання, мусить шукати другого органу пізнання безпосередньої реальності. Таким органом, здатним на думку Бергсона дати знання абсолютної реальності, є здібність інтуїтивного пізнання.

ОБҐРУНТУВАННЯ ІНТУІТИВНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Довівши, що тільки інтуїція може дати знання абсолютної реальності, Бергсон услід за тим старається дати відповідь на питання, як можлива інтуїція. Але перше, ніж розв'язати цю проблему, Бергсон старається дати означення інтуїції: „Інтуїцією називається рід інтелектуальної симпатії, що за її допомогою переносяться в середину речі, щоб зіллється з тим, що є в ній єдиного і, значить, невимовного“¹⁾. Інтуїція відмінно від інтелекту, може, значить, пізнати абсолютну реальність не як систему взаємин між речами, а як систему речей, самих від себе. За допомогою інтуїції, ми можемо пізнати речі, не як символи і абстрактні поняття, що є лише відносним виразом суті предмету, а речі в їх безпосередності. Роля інтуїції стає особливо ясна, коли від протяглої реальності переходимо до реальності непротяглої, цеб-то коли ми переходимо до вивчення душевних явищ, зокрема, коли ми маємо на меті пізнати нашу власну особу, як безпосереднє ціле. „Існує, каже Бергсон, одна реальність, яку ми всі охоплюємо з середини через інтуїцію, а не простим аналізом. Це наша власна особа в її вияві в часі. Це наше я, яке довжиться. Ми можемо не мати інтелектуальної симпатії ні з якою іншою річчю. Але ми напевно її маємо супроти нас самих“²⁾. Треба відзначити, що Бергсонові ніяк не щастить дати точне означення інтуїції. Це цілком зрозуміло, коли взяти на увагу той факт, що кожне відзначення, як таке, будучи по своїй природі продуктом інтелекту, ніяк не може цілком висловити те, що чуже інтелектові. Знання того, в чім суть інтуїції, само по собі потребує інтуїції. Означивши інтуїцію, як здатність сприймати безпосередні дані абсолютної реальності, Бергсон вслід за тим старається довести можливість такого роду сприймання безпосередньої реальності, яким є інтуїція³⁾.

Як доказ можливості сприймання інтуїцією безпосередньої реальності, Бергсон бере мистецтво, де тому або іншому художньому генієві вдається через злиття з безпосередньою реальністю здобути знання такої. „Справді, каже Бергсон, за всіх часів подибуються люди, призначення яких ніби в тім і полягає, щоб бачити самим і примушу-

¹⁾ А. Бергсон. Введение в метафизику. (Собр. соч. т. V, пер. В. А. Фроловой, стр. 6).

²⁾ А. Бергсон. Там же, стр. 7.

³⁾ А. Бергсон. Там же, стр. 7.

вати бачити других те, чого ми природно не помічаємо. Це художники¹⁾. Отже ми бачимо, що в основі мистецтва інтуїція безпосередньої реальності, бо для того щоб художній геній міг нам дати картину реальної дійсності, він сам мусить вже це інтуїтивно відчувати. З другого боку щоб ми зрозуміли художника, потрібується від нас мати елементарну інтуїцію того, що нам описує художник. „Отже, заявляє Бергсон, мистецтво показує, що поширення наших здібностей сприймання можливе“. Мистецтво не тільки доводить нам, що інтуїція можлива, але може навчити нас також, яким способом можлива інтуїція. На думку Бергсона, художник тому може досягти інтуїції безпосередньої реальності, що „художник завжди „ідеаліст“, розуміючи під цим те, що він менш ніж більшість у нас, зайнятий позитивною й матеріальною стороною життя“²⁾. Художники належать до тої категорії людей, які дякуючи природі, можуть сприймати реальність, не звязуючи своєї здібності сприймання з своєю здібністю до чинності. „Вони сприймають, каже Бергсон, не для того тільки, щоб діяти; вони сприймають, щоб сприймати, для нічого, для втіхи“³⁾. Бергсон, як видно, причину можливості інтуїції реальності в мистецтві, вбачає виключно в тім, що художники певною стороною своєї істоти, свідомості або почуття з природи відірвані від практичного життя; залежно від того, якої частини почування або свідомості стосується ця відірваність, цей художник буде маляр, або скульптор, музикант або поет. „Таким чином те, що в тих або інших галузях мистецтва виявляється пряме, безпосереднє бачення реальності, походить саме з того, що художники менш за все думають про те, щоби утилізувати своє сприймання“³⁾.

Коли в обсягу мистецтва здібність до інтуїції безпосередньої реальності є даром природи, то це ще не значить, що користуватися інтуїцією можуть лише вибрані, спеціально обдаровані люди. Здібність інтуїції може стати добром всіх людей. Цю здібність інтуїції безпосередньої реальності може дати філософія. Але для того треба, щоб філософія, претендуючи на пізнання абсолютної реальності, зважила досвід мистецтва. Треба, щоб філософія, як мистецтво, одвернула свої очі від практики, бо тільки зрікшись практичної мети, філософія зможе відмовитися від послуг інтелекта і перейти до інтуїції безпосередньої реальності, без якої вона не може стати наукою про абсолютне знання. „Або, каже Бергсон, метафізика є тільки гра ідей, або коли це серййозне заняття для духу, коли це наука, а не проста вправа, треба щоб вона вийшла за межі поняття і перейшла до інтуїції“⁴⁾. На жаль це конче потрібне для можливості інтуїції зречення філософії від практичного життя досі, на думку Бергсона, не мало належного місця в філософії. Хоч правда, в історії філософії були такі випадки, коли ті або інші філософи ставили вимогу до філософії відвернутися від практичного життя. Зокрема вимогу відмовитися від практичної мети при філософуванні з великою силою висловив ще за античного часу Платон і ще в більшій мірі містик

1) А. Бергсон. Восприятие изменчивости. (Собр. соч. т. IV, стр. 10.

2) А. Бергсон. Там - же. Собр. соч. IV, стр. 11.

3) Там - же, стр. 13.

4) А. Бергсон. Введение в метафизику, стр. 12.

Плотин, котрий до слова сказав так: „Кожна дія є ослаблене споглядання“. Але в цій вимозі відвернутись від практичного життя криється, на думку Бергсона, глибока помилка, а саме та, що ці філософи гадали, що відвернутися від практичного життя значить перенестися в світ відмінний від того, де ми живемо, і вдатися до інших здібностей, крім наших почувань і свідомості¹⁾. А тим часом можливість інтуїції в філософії виявляється тільки в тім, щоб через відмовлення від утилітарної мети поширити здібність наших почувань і свідомості, скерованих на той самий світ, на який вони завжди скеровані. „Вони не думали, каже Бергсон, що виховання уваги може полягати просто в тім, щоб зняти з неї наочники, відлучити її від тих обмежень, які ставлять її вимоги життя. Вони не думали, що уважність мусить бути звернена на те саме, на що вона звернена“²⁾. Тільки Конт, на думку Бергсона, справедливо оцінив значіння інтуїції для філософії, яка претендує на пізнання абсолютної реальності. Але справедливо оцінивши пізнавчі можливості інтуїції, він однак прийшов до неправильного скептичного висновку, що подібного роду інтуїція для нашої здібності сприймання і свідомості не можлива. Щоб утворити справжню філософію, здібну пізнати безпосередню реальність, треба, на думку Бергсона, щоб філософія найбільше діяла віри інтуїції і менше вірила в пізнавчі здібності інтелекту. Але для того, щоб перейти від інтелектуалізму до інтуїтивізму, філософові треба зробити інтелектуальне зусилля, скероване на те, щоб відхилити цілий ряд штучних схем, які ми, незалежно від нашої волі, ставимо між собою і безпосередньою реальністю. „Мова йдеться про те, каже Бергсон, щоб позбутися певних звичних способів мислення і сприймання, які стали для нас природними. Треба вернутися до безпосереднього сприймання змінності і рухомості“³⁾. Такого роду інтелектуальне зусилля часом буває тяжке, бо вимагає від нас надзвичайного напруження волі, потрібної, щоб цілком зламати порядок звичайної роботи інтелекту. Це інтелектуальне зусилля знайоме всім тим, хто займається літературною творчістю. „Кожний, хто працював коло літературного твору, каже Бергсон, добре знає, що після довгочасного вивчення речі, коли всі документи зібрані, всі замітки зроблені, щоб вже перейти до самої творчої роботи, потрібне щось більше, потрібне зусилля, часто дуже тяжке, щоб разом переміститися в середину речі і щоб почерпнути як найглибше той імпульс, якому потім доведеться тільки віддатися“⁴⁾.

Теж саме буває, на думку Бергсона, в філософії. Але філософ, ставши на точку зору інтуїтивізму і зробивши інтелектуальне зусилля, дістає згодом щедру нагороду, бо він не тільки побачить абсолютну реальність в цілім її безпосереднім багатстві, але позбудеться тез і антитез, які весь час хвилювали розум філософів і які, на думку Бергсона, походять з того, що кожна спроба філософувати за допомогою понять завжди викликає опозиційні спроби, бо на ґрунті

¹⁾ А. Бергсон. Восприятие изменчивости, стр. 14.

²⁾ А. Бергсон. Там - же.

³⁾ А. Бергсон. Там - же, стр. 8.

⁴⁾ А. Бергсон. Введение в метафизику, стр. 46.

чистої діалектики не існує системи, якій не можна було б протиставити другу. Отже ми бачимо, що інтуїтивна філософія повинна служити панацеєю від усього. Вона не тільки обіщає дати інтегральне уявлення реальності, при якій не губиться ані жодна властивість її, але одночасно обіщає ліквідувати всі філософські суперечності. Але інтуїція має значіння не тільки для філософії, вона також може підняти позитивну науку на належну височінь. На думку Бергсона, той факт, що сьогочасна наука зробила великий крок наперед проти античної науки, пояснюється тим, що вона від часу до часу покидала поле інтелектуалізму і зверталася за допомогою до інтуїції „Хоч це звертання, каже Бергсон, ніколи не відбувалося методично, але поглиблена історія людської думки могла б показати, що йому треба дякувати за все, що є найбільшого і життєздатного в науці“. Самий найсильніший метод досліду, яким розпоряджає людський розум, аналіз без краю малих, повстав з того ж звертання до інтуїції безпосередньої реальності. Теж саме, на думку Бергсона, можна сказати про фізичну науку. Сьогочасна фізична наука, на думку Бергсона, починається з того моменту, коли Галілей замість керуватися в з'ясуванні руху старими поняттями Аристотеля „верх“ — „низ“, звернувся до інтуїції руху, як він є сам в собі. Бергсон розвиває ту думку, що не тільки філософія, але навіть що є найціннішого в науці завдячує свою появу інтуїції. Але тут виникає нове питання, яке не могла розв'язати філософська система Бергсона, а саме, якщо філософія і те найцінніше в науці існує тільки завдяки інтуїції, то логико-математичний апарат науки стає фактично з точки зору можливості пізнання реальності зайвим. Раціональне знання робиться ілюзією. Це значить, що ми повинні одкинути всі поняття, символи й образи і поринути в бездіяльну інтуїцію. Бергсон сам відчуває, що головною умовою інтуїції є одкидання понять, символів і практики. Але таке відкидання, хоч воно й витікає з його теорії інтуїтивізму, зовсім не є завданням Бергсона, його основне завдання — підкреслити тільки відносний характер логико-математичного знання. Бергсон сам почуває, що інтуїція в даному разі може стати палицею на два кінці. Він навіть має мужність висловити це в такій досить сильній формі. „Але якщо метафізика повинна діяти за допомогою інтуїції, якщо предметом інтуїції є рухливість діявості і коли діявість по суті своїй психологічна, то чи не засудимо ми філософа на виключне споглядання тільки самого себе? Чи не зійде в таким разі філософія на просте споглядання життя, подібне до споглядання пастуха, який дрімає над спивдим потоком“. Як видно, образ дуже вдатний, бо він відзначає пасивний характер бездіяльної інтуїції. Яким же чином хоче Бергсон позбутися цих труднощів? Очевидно не інакше, як через капітуляцію перед раціональним знанням. Справді, для того, щоб урятувати раціональне знання від абсолютного ігнорування, конче треба реабілітувати висміяне ним раціональне знання. Бергсон реабілітує раціональне знання одночасно з викладом тих актів, що з їх допомогою ми інтуїцію схоплюємо і передаємо іншим. „Чи можемо ми, каже Бергсон, схопити саму цю інтуїцію? В нас є тільки два способи вислову — поняття і образ. В поняттях розгортається система, а в образі вона стискається, коли її штовхають до інтуїції, з якої

вона повстала“. Зі сказаного видно, що Бергсон фактично вважає, що інтуїція є тільки можливість знання, а що для того, щоб вона стала реальним знанням, її треба висловити поняттями й образами. Особливо поняття й образи, як спосіб вислову інтуїції, стають потрібні, коли мова йде про потребу обмінювання інтуїціями, які здобувають різні позитивні науки час від часу протягом їхньої історії і тільки силою генія.

Отже ми бачимо, що логико-математичний апарат науки, як старається довести Бергсон, не тільки потрібний, навіть неминучий, коли йдеться про реабілітацію інтуїції, щоб-то про перетворення можливого знання в реальне знання. Але роля раціонального знання, на думку Бергсона, не вичерпується тим, що ми мусимо схопити інтуїцію і передати іншим. Виявляється, що сама поява інтуїції в значній мірі, на думку Бергсона, залежить від раціонального, щоб-то від схем, понять, символів, образів і т. ін. „Не можна, каже Бергсон, дістати від реальності інтуїцію, щоб-то інтелектуальну симпатію до того, що є в реальності найтаємнішого, коли не заслужити на її довір'я довгочасною увагою до її зверхніх виявів. Річ не тільки в тім, щоб засвоїти визначні факти, їх треба зібрати і стопити з них таку величезну масу, щоб була змога в цім стопленні нейтралізувати одні через другі всі упередження і всі скороспілі ідеї, які спостерігачі могли несвідомо покласти в основу своїх спостережень¹⁾. Бергсон думає, як видно з вищенаведеної цитати, що не тільки схоплювання інтуїції, а також і сама поява її потребує участі раціонального знання. Але що це значить? Це значить, що інтуїція сама від себе, навіть з погляду самого Бергсона, не має абсолютної пізнавчої цінності. Без понять і символів інтуїція є ніщо. Поскілки інтуїція грала в філософській системі негативну роль, щоб-то поскілки вона критикувала дефекти розсудку, вона чулася всевладною, але скоро вона перейшла від негативної критичної ролі до позитивних гносеологічних задач, вона виявила свою порожнечу. Виявилось, як правильно каже Вишеславцев: „що ця течія Бергсона, досить яскраво виявлена і багато ілюстрована, являє собою, не вважаючи на свою привабливість, в повному значінню цього слова погану метафізику“²⁾.

¹⁾ А. Бергсон. Введение в метафизику, стр. 47.

²⁾ Вышеславцев. Этика Фихте, стр. 70.

Д-Р ЛЕО КАТЦ

Господарська криза та чужинці-робітники у Франції

I

Після досить великої господарської кризи 1921 р., під час якої у Франції було теж чимало безробітних, ця країна, так мовити, досить несподівано, згодом стає центром європейської іміграції. Сталося це передусім тому, що Франція під час останньої імперіалістичної війни понесла величезні втрати в людях, а коли поволі народне господарство країни почало досягати передвоєнного рівня, то скрізь стала помічатися недостача в робітничій силі, бо щорічний зріст населення Франції є найменший у Європі (кількість народжених ледві перевищує померлих). Крім того, як відомо, Сполучені Американські Штати як раз на протязі останніх трьох років дуже обмежили можливість європейської іміграції до Північної Америки. А через те тисячі дрібних селян та робітників із Польщі, Румунії, Мадьярщини та Чехословаччини по дорозі до Америки застрягали у французьких портах, позбавлені можливості перебраться за океан з тих чи інших причин. І от більшість з них, не маючи засобів повернути на батьківщину або навіть не бажаючи туди повертати, знаходила яку-небудь роботу у Франції, бо французькі капіталісти дуже охоче приймали цих неорганізованих та безпорадних емігрантів, що, не знаючи ні мови, ні обставин країни, годилися працювати більше 8 годин і за дуже низьку зарплату.

Тимчасом загальна господарська кон'юнктура у Європі на протязі 1923/24 р. дуже змінилася. Так до початку 1924 р. німецька та почасти австрійська індустрія на ґрунті інфляції, себ-то маючи найнижчу валюту поміж промисловими європейськими країнами, мали можливість заповнювати різні ринки своїми порівнюючи найдешевшими виробами, а тому їх господарське становище здавалося дуже сприятливим, бо промисловість та торг все збільшувалися, а про безробіття майже не було і гадки. Проте незабаром німецька та австрійська валюти цілком знецінилися, і обом країнам довелося шляхом „санації“ фінансів запровадити золоту валюту, що неминуче привело до величезної дорожнечі та небувалого безробіття, бо австро-німецька індустрія втратила колишню можливість конкуренції на світовому ринкові.

І от, починаючи з 1924 р. з-поміж європейських промислових країн найнижчу валюту стали мати Франція та Бельгія, а тому вони і не-

ребрали на себе ту роль, яку перед тим відігравала австро-германська індустрія. Правда, італійська валюта теж коливалась нарівні з бельгійсько-французькою, що також дуже сприяло розвитку італійського торгу та промислу, але Італія передусім не має ні свого заліза, ні вугля, а крім того ця країна вже з давнього часу що-року висилала за океан величезну кількість емігрантів. Тому Італія навіть при сприятливих умовах господарської кон'юнктури не тільки не стала центром іміграції, а навпаки і тепер безупинно викидає „зайві“ робочі руки до Америки та Франції. І навпаки, у Бельгії та особливо у Франції почувалася величезна недостача на робітничу силу.

Тимчасом на ґрунті загальної кризи європейського капіталізму величезне безробіття охопило у 1924/25 р. не тільки Німеччину та Австрію, а дуже поширилось також у Польщі, Чехословаччині, Румунії та Мадьярщині. А що Сполучені Штати що-року все зменшують кількість іміграції з цих країн, то безробітні масово почали сунути до Франції. Бо чим нижче падала французька валюта, тим більше знижувалась реальна зарплата, тим скорше підносились надвартість французьких капіталістів, тим все збільшувалась здатність конкуренції французької промисловости на світових ринках. І от бажаючи, як можна більше, визискати чужоземних робітників, французькі підприємці не тільки приймали на фабрики та заводи тих чужоземців, що прибули з власної волі, а організували в 1925 р. у деяких країнах (Польщі, Мадьярщині, Румунії) навіть спеціальні агентури з метою перепровадження робітників до Франції. А звичайно, що безробітні пролетарі, рятуючись від голоду (у Румунії, Мадьярщині та взагалі на Балканах безробітні не отримують ніякої допомоги з боку держави), дуже охоче йшли на ці заклики французького капіталу, тим більше, що це давало можливість побачити світ „та познайомитися з місцевими умовами праці“.

II

Цілком зрозуміло, що становище цих робітників чужинців у Франції взагалі значно гірше, ніж французьких, а особливо правне. Бо кожний чужинець, що бажає пробути більше 60 днів, повинен отримати від поліції спеціальну карту (*Carte d'identité*), без якої він не може мати роботу (за цю карту минулого року треба було заплатити 68 франків, коли робітник прибув з власної ініціативи, і 10 фр. з тих, що прибули на основі колективного договору закордоном).

Крім того, робітникам чужинцям заборонено належати до будь-яких політичних організацій, а поліція має право кожного такого робітника викинути за межі Франції під тим чи іншим приводом. І от коли який чужинець-робітник спробує обороняти свої класові інтереси, то поліція по своїй уподобі може вислати його на ґрунті безпідставного обвинувачення у „більшовизмі“ або взагалі, як „небажаного“ в країні чужинця. Бо французькі підприємці бажають визискувати робітників чужинців як можна більше і обстоюють погляд, що останні, як гості, повинні бути вдячними за всяку роботу, навіть на найтяжчих умовах.

А що більшість цих чужинців не знає французької мови, то в Парижу для задоволення їх культурних потреб повстала чимала кількість переважно буржуазних газет на мовах — руській, італійській, українській, мадьярській, польській, єврейській і т. д. Звичайно, що французька влада та капіталісти „морально“ та матеріально підтримують цю буржуазну пресу, бо вона належним способом впливає на робітників і рішуче поборює „більшовізм“.

III

Скільки саме перебуває нині у Франції чужоземних робітників, досить важко сказати, бо офіційна статистика (міністерство праці), як слід, занотувала тільки тих робітників, що прибули сюди на підставі особливих договорів. Тим часом, такі робітники становлять не більше половини всіх чужоземців робітників. Отже, наприклад, урядова статистика налічує їх коло 2 міл. душ, тоді як унітарні професійні спілки уважають, що їх є біля 3 міл.

А звичайно, що така велика кількість робітників емігрантів, що працюють на значно гірших умовах, як французькі робітники, неминує утрудняє також класову боротьбу місцевого робітництва і мимохіть спричиняється до погіршення їх матеріального становища. Тому була небезпека, що поміж обома групами робітництва може прийти до різних суперечок та ворожнечі. Бо французькі підприємці справді бажали використати у своїх класових інтересах чужинців, щоб таким робом понизити зарплату та підвищити робочий день і для місцевого робітництва. І от, щоб не допустити цього, французька компартія та революційні профспілки примушені були ужити відповідних заходів. Передусім вони вирішили видавати на рідних мовах чужинців газети та журнали, щоб таким чином визволити їх із-під впливу буржуазної преси. Справа ця була досить тяжка, бо значна частина чужинців знаходилась у полоні буржуазної ідеології, а крім того, рядові робітники чужинці, боячись висилки за межі Франції, не тільки уникали співробітництва з революційною частиною французького пролетаріату, а не відважувались навіть передплачувати свою робітничу пресу. Проте в літі минулого року у Франції загальна господарська ситуація почала різко мінятися, а це в свою чергу привело до певного зближення поміж обома групами робітництва.

А саме французький франк, що до червня 1926 р. коливався досить повільно, раптом почав дуже падати. Так у червні долар коштував 30 франків, у липні піднявся до 40 фр., а на початку серпня франк так упав, що за один долар доводилося платити аж 50 франків. У зв'язку з цим у Парижу та в промислових центрах запанувала величезна паніка, ціни на продовольчі продукти, міняючись майже щодня, почали дуже підноситися і за два місяці підскочили удвоє і втрьох. Звичайно, що при таких умовах, коли тижнева заробітна плата звичайного робітника виносила у липні яких 100 — 120 фр. (коло 3 доларів), а кваліфікований робітник отримував тижнево пересічно 4 долари (150 — 200 фр.), французька промисловість стала ще здібніша до конкуренції на світових ринках, а французькі капіталісти мали можливість набити свої кешені ще небувалою надвартістю та

барішами взагалі. Зате становище робітництва неймовірно погіршало і, щоб добитися відповідного підвищення зарплати, у країні скрізь почали відбуватися страйки французьких робітників. Цілком зрозуміло, що чужоземне робітництво при таких обставинах теж примушене було взяти участь у цій боротьбі за піднесення зарплати, і таким робом завдяки ріжним заходам компартії та професійних спілок поміж обома групами робітництва прийшло до певного класового порозуміння та єднання.

IV

Тим часом таке раптове та велике знецінення французької валюти викликало ще небувалу паніку у широких колах французької дрібної буржуазії, і вона почала шукати співробітництва з французькими банкірами, фабрикантами та дідичами, щоб спільними силами рятувати „батьківщину“ від небезпеки цілковитої руїни французьких фінансів. А тому колишній уряд, так званого, лівого блоку демісіонував, передавши владу в руки представника великої буржуазії Пуанкаре, що повинен був усякою ціною „рятувати“ франк. З цією метою уряд Пуанкаре негайно побільшив переважно непрямі податки на 11 мільярдів франків, стягуючи їх головню з широких трудящих мас та таким робом підносячи ціни на різні продукти першої потреби, що в результаті тільки побільшує загальну дорожнечу в країні. А забезпечивши у цей спосіб бюджетову рівновагу уряд „національного об'єднання“ почав дбати про підвищення франка, щоб згодом стабілізувати його на певному паритеті і перейти до золотої валюти.

Це йому теж не важко було досягти, бо міжнародні спекулянти, що раніше грали на зниження франка, тепер з певною метою розпочали підвищувати французьку валюту. А через те у жовтні 1926 р. долар коштував уже тільки 25 фр., цеб-то у порівнанні з липневим біржевим курсом французький франк піднявся удвоє. Зате паралельно з цим у країні неймовірно зросла дорожнеча, а ціни на продукти та вироби досягли світового паритету. Так, наприклад, індекс дрібного торгу у липні минулого року мав 480, а в кінці 1926 р. піднявся до 600, тим часом як індекс оптових цін за останні півроку піднісся аж на 340 пунктів. А тому на початку 1927 р. французькі вироби вже стали дорожчі за чужоземні на цілих 20 пунктів (індекс на товари французького виробу мав 648, а на імпортовані 628). Цілком зрозуміло, що французька індустрія в результаті нових податків та штучного підвищення франка перестала успішно конкурувати на світових ринках, а одночасно з тим значно зменшився і внутрішній ринок, бо купівельна сила широких мас трудящих через загальну дорожнечу теж дуже впала (реальна зарплата робітництва та службовців залишилась далеко позаду передвоєнної, а дрібна буржуазія понесла великі втрати у зв'язку з інфляцією в країні).

V

Тим часом неминучим наслідком політики „рятунку“ франка була не тільки дорожнеча, а також все зростаюче безробіття, бо у Франції нині запанувала загальна господарська стагнація, що

примушує французьких підприємців скорочувати свою продукцію або і зовсім замикати деякі підприємства. Те саме за браком збуту товарів почали робити і різні купецькі фірми та великі магазини. І от нині у країні вже нараховується до 200 тисяч безробітних, з чого 50 тисяч не мають праці цілком, а решта ще працює 3—4 рази на тиждень. Крім того, у Франції ще лічать коло 100 тисяч безробітних чужинців, що взагалі і раніше не мали цілком постійної праці—це, так звані, сезонні робітники. Їх становище особливо тяжке, бо вони по закону не мають права на допомогу від безробіття. Та й взагалі справа про допомогу безробітним у Франції ще й нині не урегульована у загально-державному масштабі, бо нею займаються місцеві органи влади по департаментах (округах), держава дає на допомогу тільки одну третину фонду, а решту виплачують громади (комуни) та округи. Мало того, у деяких департаментах взагалі ще не запроваджено допомоги безробітним. А на підставі французького закону безробітний одержує щоденно 5 франків (по деяких департаментах і менше), підлітки до 16 років—3 франки, крім того 2 франки додаються на кожного непрацюючого члена родини, коли голова родини безробітний. Проте разом допомога безробітній родині не повинна щоденно перевищувати 12 фр. Звичайно, що при сучасній дорожнечі в країні такої допомоги, як то кажуть, не вистарчає на життя і забагато для смерті, але всеж вона рятує французьких безробітних громадян від справжнього голоду, тоді як робітники-чужинці і такої допомоги не отримують.

А не треба забувати, що безробіття у Франції ще тільки почалося, що чимало різних підприємств працюють на підставі колишніх замовлень, а про нові шось не чути. Тому у недалекій будучині безробіття буде зростати щомісячно і навіть що тижня. Отже мимохідь повстає питання, що мають робити ті 3 міль. безробітних чужинців, яким і тепер не солодко живеться, коли вони втратять працю та ще й без права на допомогу від безробіття. Французька буржуазія та уряд „національного об'єднання“ ще при перших симптомах кризи вирішили це питання дуже просто: мовляв треба ужити таких заходів, щоб безробіття захопило у першу чергу робітників-чужинців, а коли ці безправні та неорганізовані пролетарі опинятимуться в безвихідному становищі, то перед небезпекою голодної смерті вони у більшості повернуться на свою батьківщину (французька поліція звичайно повинна подбати, щоб вони „добровільно“ покинули Францію), і таким робом проблема безробіття дуже легко була б розв'язана.

Проте цей ловкий план французьких капіталістів (його між іншим підтримують і французькі соціал-зрадники та реформісти на чолі зі славнозвісним амстердамцем Жуо) треба признати не тільки жорстоким, а у великій мірі наївним. Бо передусім чимало робітників чужинців перебувають у Франції зі своїми родинами, далі вони не посідають ніяких засобів, щоб повернутися на батьківщину, і нарешті більшість з них не мають там ніякої можливості здобути яку працю, бо на батьківщині панує ще гірше безробіття. І от, щоб погіршити правне становище цих беззахистних пролетарів та щоб дати поліції ширшу можливість викидати чужинців за межі Франції, уряд Пуанкаре провів через парламент новий закон про право на отримання вищеозгаданої „Carte d'identité“. Так на підставі нового закону, що

увійшов у силу з січня 1927 р., чинність цієї карти обмежена тільки одним роком (по старому законові було два роки), а за відновлення карти треба вже платити не 68 франків, а аж 378 фр. за кожну особу. Цілком зрозуміло, що навіть одному чужинцеві виплатити за карту свою півмісячну зарплату не зовсім легко, а коли він має, наприклад, родину з 4 осіб, то такий чужинець повинен доплатити коло 1500 франків (60 доларів), цеб-то зарплату майже аж за два місяці. Французький уряд звичайно сподівається, що це прискорить поворот чужинців робітників на свою батьківщину, але у дійсності так не є, навпаки ці урядові заходи тільки примушують беспорядних пролетарів нарешті розпочати боротьбу за свої класові інтереси та за право на працю навіть у Франції, бо французький капітал закликав половину з чужинців на працю, довгий час визискував їх, як тільки міг, а нині бажає викинути на улицю, мов непотрібне барахло.

І от ми бачимо, що сама французька буржуазія дуже занепокоєна сучасною господарською кризою та не знає на „яку ступити“. З одного боку вона бажала б використати пролетарську „резервову армію“, щоб підвищити робочий день та може навіть скоротити зарплату, що не легко, бо і нині вона значно нижча передвоєнної, а ціни на цілий ряд товарів вже вищі світових. З другого боку вона таки дуже побоюється чужинців, бо переконується, що на підставі усяких поліційних заходів, як показала вже практика та сутички у багатьох місцях, не можливо мільйони чужинців-робітників ні викинути за межі Франції, ні врятувати їх від небезпеки голодної смерті. А найбільше бояться французькі капіталісти того, що робітництво обох груп може незабаром об'єднатися, щоб спільними силами боронити своїх класових інтересів та права на працю або допомогу від безробіття. І от, щоб унеможливити утворення єдиного робітничого фронту, французька буржуазна преса розпочала кампанію проти робітників чужинців, доказуючи, що це вони відбирають кусок хліба у французького робітництва, що через їх у країні зростає безробіття, а тому, мовляв, французькі робітники повинні обороняти свого права на працю та мають виступати проти чужинців-конкурентів.

На жаль по деяких провінціальних центрах ця провокаційна пропаганда мала успіх поміж мало вишколеними французькими пролетарями. А через те французька компартія та унітарні професійні спілки вирішили ужити усіх можливих заходів, щоб паралізувати цю агітацію буржуазної преси та усякою ціною добитися не тільки унеможливлення різних сутичок та ворожнечі поміж обома групами робітництва, а навпаки об'єднати їх для рішучої класової боротьби на такій платформі: 1) право на працю для всіх робітників на умовах певної достатньої для життя зарплати, 2) право чужинцям належати до профспілок та однакові умови праці для всіх робітників, як місцевих так і чужоземців, 3) контроль продукції та регулювання праці через робітничі комітети кожного підприємства, 4) восьмигодинний робочий день та ліквідація усяких порушень його на підставі усяких махінацій з боку капіталістів, 5) допомога усім безробітним у розмірі найменше 25 франків (щоденно) для робітничої родини, 6) пільги безробітним що до прямих податків та плати за помешкання, 7) утворення центральної організації допомоги безробітним на

підставі належного зв'язку з профспілками, 8) заборона масового в'їзду чужоземних робітників, 9) організація громадських робіт для безробітних під контролем робітництва.

Як бачимо, сучасна Франція, що деякий час була наче оазою для мільйонів безробітних різних європейських країн, нині сама захворіла смертельною хворобою умираючого капіталістичного ладу. Звичайно, що французька буржуазія дуже бажала б перекласти тягар допомоги безробітним на плечі капіталістів інших країн і таким робом уникнути суворої класової боротьби у Франції, проте цей ловкий план дуже важко перевести в життя, бо революційна частина французького робітництва рішуче виступила на оборону своїх товаришів чужинців. А в зв'язку з цим у недалекій будуччині у цій країні теж розпочнеться рішуча класова боротьба, а може і революційні виступи пролетаріату.